

Typical conflict situations when covering and ways of their solution

Можливості використання невербальної комунікації в розслідуванні

Viktor Pletenets, Diana Kurganova

Key words:

non-verbal communication, participants in the investigation, investigator, false testimony.

Ключові слова:

невербальна комунікація, учасники розслідування, слідчий, неправдиві свідчення.

Постановка проблеми. Для забезпечення швидкого та ефективного розслідування злочинів криміналісти якнайчастіше звертають свою увагу на нові методи отримання інформації в слідчій, експертній та судовій діяльності. Практика свідчить про те, що для отримання правдивої інформації під час здійснення кримінального провадження традиційні методи не завжди є результативними, і тому застосування нетрадиційних методів взагалі та невербальної комунікації зокрема набуває вагомого значення.

Стан дослідження. Рекомендації з використання можливостей невербального спілкування в розслідуванні злочинів зустрічаються у працях: Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Д. Берназа, О.М. Васильєва, М.І. Єнікеева, А.В. Іщенко, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, Н.І. Клименко, А.Ю. Лаговського, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'янчикова, В.А. Образцова, А.Р. Ратинова, Ж.Д. Удалової та ін.

Незважаючи на існуючі теоретичні розробки, потребують уваги питання їх застосування працівниками практичних підрозділів, з урахуванням сучасних умов протидії злочинності в Україні.

Метою статті є висвітлення можливостей використання невербальної комунікації співробітниками правоохоронних органів у ході розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Термін «невербальний» відноситься до будь-яких форм людського спілкування, крім усного або письмового мовлення. Невербальною комунікацією вважають систему знаків, які використовуються у процесі спілкування та відрізняються від мовних засобами та нормою виявлення¹. Таким чином, невербальна комунікація виступає процесом передачі інформації шляхом використання невербалізованих сигналів.

Під невербальною комунікацією під час розслідування злочинів Я.В. Комісарова та В.В. Семенов вважають процес передачі, прийому, інтерпретації і перетворення інформації, що здійснюється учасниками кримінального провадження за допомогою немовних засобів спілкування².

Однак сприйняття даної інформації є вагомою складовою частиною діяльності працівників й інших правоохоронних органів, зокрема слідчих. У ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій слідчий має побачити можливі прояви невідповідностей вербальної та невербальної мови. Їх виявлення має стати підґрунтям для формування припущень про неправдиві свідчення та їх причини. Це у свою чергу зумовлюватиме аргументоване застосування тактичних прийомів, визначення ходу проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, так і розслідування.

Якщо ж правоохоронці не володіють навичками невербальної комунікації, втрачається значна частина інформації, що унеможлиблює встановлення всіх обставин кримінального провадження.

¹ Hoffman J.L. The Juror as Audience: The Impact of Non-verbal Communication at Trial. *Litigation Journal*. 2013. Vol. 32. № 3. P. 1–9.

² Комиссарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2004. С. 13–14.

Процес невербальної комунікації складається з декількох видових форм передачі інформації. Виділяється:

1. Оптико-кінетична – включає в себе експресивно-виразні рухи обличчя і тіла (міміка та пантоміміка) й рух очей (візуальний контакт);
2. Проксемічна або просторова, яка включає в себе такі елементи, як дистанція спілкування та просторова орієнтація учасників спілкування;
3. Акустична, яка включає в себе такі підвиди, як: просодична (вокальні якості голосу, тембр, діапазон, тональність) та екстралінгвістичну (темп мови, включення в мову пауз та інших засобів, таких як кашель, сміх, плач тощо);
4. Ольфакторна, яка відповідає за визначення запахів;
5. Тактильно-кінетична, яка містить такі елементи: рукостискання, поцілунки та дотики³.

Використання невербальної комунікації має два важливих аспекти: перший – це те, ким є насправді дана особа, а другий – реакція останньої на ту чи іншу ситуацію. Під час проведення слідчих (розшукових) дій слідчий аналізує мову учасників процесу, а також отримує важливу орієнтовану інформацію. Варто наголосити, що зміст переданої інформації може вказувати на правдивість свідчень та, відповідно, зайняту учасником позицію. Неправдивим свідченням властивий блідий емоційний та інформаційний фон. Насамперед це пов'язано з тим, що допитуваний не може відтворити ті емоційні хвилювання, які він у дійсності повинен був відчувати, вчинюючи кримінальне правопорушення. Відповідно, слідчий має звернути увагу на те, що емоційний стан допитуваного не відповідає тій інформації, яку він передає. Однак не виключено, що причиною невідповідності є стан схвильованості допитуваного. Наведене необхідно враховувати слідчому в ході спостереження та аналізу зчитаної невербальної інформації.

Інколи особи заздалегідь готуються дати неправдиві показання та спеціально складають письмовий варіант. Такі свідчення більш схожі на «книжковий стиль» та можуть бути неприродно чіткими, тому для того щоб встановити недостовірність інформації, необхідно здійснити співвідношення з іншими методами діагностики брехні та з підсвідомими жестами⁴.

Водночас особи, котрі дають неправдиві свідчення, можуть не висвітлювати подробиць події або, навпаки, деталізувати їх. Це, на нашу думку, також має привернути увагу слідчого до свідчень допитуваної особи та висунути сумніви в їх правдивості.

Не меншої уваги в здійсненні спілкування та формуванні уяви про особу заслуговує одяг. Саме одяг може розповісти, яке коло спілкування у даної особи, її смак, яка вікова належність тощо⁵.

За допомогою такої невербальної комунікації, як пози та жести підозрюваного, потерпілого під час допиту, слідчий може оцінити достовірність інформації та зробити певні висновки стосовно необхідності отримання додаткової інформації, в тому числі з інших джерел.

Вчені виділяють декілька видів жестів, за допомогою яких можна розпізнати, правдиву чи неправдиву інформацію надає особа, зокрема:

1. Жест прикриття рота. Коли людина підсвідомо намагається «прикрити» брехливі слова, які вона говорить. Це може бути один палець руки, декілька пальців, піднесених до рота, стислий кулак або замкнуті руки. При цьому особа може намагатися виправдати свій жест шляхом імітації кашлю або акцентом на наявність у нього нежитю.
2. Жест дотику до рота. Даний жест є досить розповсюдженим та полягає в тому, що особа відчуває тиск, але не бажає говорити правду. Як свідчить практика, така особа намагається тягнути до рота все, що є в неї під рукою (цигарка, ручка, окуляри тощо).
3. Жест дотику до носу та чухання його. Якщо звернутися до спеціалістів, то вони встановили, що коли особа говорить неправдиву інформацію, то в її організмі виробляються хімічні речовини, які взаємодіють на слизову оболонку носа.
4. Жест потирання очей. Це жест, коли людина намагається закритися від неприємних їй зовнішніх подразників.

³ Психология и этика делового общения: учебник для студентов вузов. 5-е изд. Москва : ЮНИТИ - ДАНА, 2015. 415 с.

⁴ Луценко О.А. Значение невербальных коммуникаций в расследовании преступлений. Сборник научных трудов. Ростов-на-Дону, 2000. С. 343–361.

⁵ Луценко О.А. Вербальные и невербальные коммуникации в следственных действиях. Сборник научных трудов. Ростов-на-Дону, 2004. С. 254.

5. Жест потирання мочки вуха. Загалом, це варіант дитячого жесту, коли дитина закриває вуха обома руками.
6. Жест чухання шиї. Даний жест полягає в тому, що особа відчуває сумніви або невпевненість. Особливо цей жест є показником тоді, коли слова особи, яка каже неправдиву інформацію, йому суперечать.
7. Жест погладжування підборіддя. Це вважається невербальним знаком того, що особа має намір прийняти те чи інше рішення. Але дане рішення буде мати скоріше негативні наслідки, ніж позитивні⁶.

Так, жести, які пов'язані з дотиком до різних частин тіла, обличчя, свідчать про те, що дана особа передає недостовірну інформацію. Також слід відмітити, що в особи, яка говорить неправду, сіпаються м'язи обличчя, активно розширяються або звужуються зіниці очей, виникає пітливість, червоніють щоки. Дані прикмети може помітити лише спеціально підготовлена людина, тому під час проведення допиту підозрюваного на нього направляють освітлення лампи, щоб чітко бачити його обличчя⁷. Це можливо здійснити, розташувавши допитуваного навпроти вікна службового кабінету, забезпечивши, таким чином, добре освітлення його обличчя.

Знання слідчим особливостей невербальної інформації може сприяти в розпізнанні правдивості свідчень допитуваної особи, що зумовлено здатністю цієї інформації: 1) виражати те саме значення, що й мова; 2) передувати значенню, що передається мовою; 2) виражати протилежне змісту мови значення; 3) підкреслювати окрему частину вербального тексту; 4) замінювати окрему фразу чи слово; 5) заповнювати паузу мовчання, вказуючи на наміри допитуваного продовжити після пошуку ним потрібних слів, висловів тощо; 6) регулювати потік мови та зберігати контакт між допитуваним і слідчим⁸.

За відсутності у слідчого необхідних знань він може залучити спеціаліста відповідного напрямку діяльності. Як наголошує В.В. Коваленко, спеціаліст-психолог, спостерігаючи за поведінкою допитуваного, може побачити його реакції на поставлене питання чи пред'явлений доказ, непомітні для слідчого, та звернути на це його увагу⁹.

Для того щоб звести до мінімуму помилки у трактуванні жестів, необхідно розглядати невербальні засоби в сукупності з вербальними.

Варто наголосити на тому, що, з одного боку, слідчий має виявляти та аналізувати невербальну інформацію учасників розслідування, з іншого – враховувати, що так само можуть «читати» й прояви його невербальної інформації. Тобто слідчий може стати джерелом інформації для зацікавлених осіб, не усвідомлюючи цього. Це зумовлює необхідність враховування і контролю власних дій та реакцій з метою мінімізації витоку інформації.

Висновки. Таким чином, невербальна комунікація є вагомою складовою частиною діяльності правоохоронних органів в отриманні відомостей. При цьому вона має бути проаналізована у сукупності з вербальною інформацією, що мінімізує можливі помилки в оцінці даних. Слідчі (розшукові) дії мають бути організовані таким чином, щоб звести до мінімуму неумисну передачу правоохоронцями невербальної інформації зацікавленим особам.

Під час організації проведення слідчих (розшукових) дій мають ураховуватися можливості використання зацікавленими особами засобів невербальної комунікації, в яких правоохоронці несвідомо можуть стати джерелом інформації.

Тому для правоохоронних органів було б доцільно вивчати більш детально та поглиблено невербальне спілкування. Тобто більш детально вивчати поведінку, жести та інші звички опитуваного для швидкого, повного та всебічного розслідування кримінальних проваджень.

⁶ Протасевич А.А., Образцов В.А. Раскрытие убийств: нетрадиционные методы, приемы, рекомендации. Очерки теории и практики следственной работы. Иркутск : ИГЭА, 1998. С. 101–102.

⁷ Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів. Право України. № 4. 1998. С. 68.

⁸ Лозовая С.Н. Некоторые аспекты распознавания лжи при производстве вербальных следственных действий. Форум права. 2008. № 3. С. 256–260.

⁹ Зейкан Я.П. Методика перехресного допиту в суді. Х. : Фактор, 2016. С. 214–215.

Подальші наші дослідження здійснюватимуться в напрямі аналізу можливостей використання невербальної інформації під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

Анотація

Стаття присвячена аналізу можливостей використання невербальної комунікації в ході досудового розслідування. Наголошується, що невербальна комунікація виступає процесом передачі інформації шляхом використання відповідних сигналів. Спостереження за жестами осіб та їх аналіз має бути ваговою складовою частиною діяльності правоохоронців.

Summary

The article is devoted to the analysis of the possibilities of using non-verbal communication during the pre-trial investigation. It is noted that non-verbal communication acts as a process of information transfer by using appropriate signals. Observations of gestures by individuals and their analysis should be a significant component of the activities of law enforcement officers.

Використана література:

1. Hoffman J.L. The Juror as Audience: The Impact of Non-verbal Communication at Trial. *Litigation Journal*. 2013. Vol. 32. № 3. P. 1–9.
2. Комиссарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2004. С. 13–14.
3. Психология и этика делового общения : учебник для студентов вузов. 5-е изд. Москва : ЮНИТИ - ДАНА, 2015. 415 с.
4. Луценко О.А. Значение невербальных коммуникаций в расследовании преступлений. Сборник научных трудов. Ростов-на-Дону, 2000. С. 343–361.
5. Луценко О.А. Вербальные и невербальные коммуникации в следственных действиях. Сборник научных трудов. Ростов-на-Дону, 2004. С. 251–257.
6. Протасевич А.А., Образцов В.А. Раскрытие убийств: нетрадиционные методы, приемы, рекомендации. Очерки теории и практики следственной работы. Иркутск : ИГЭА, 1998. С. 101–102.
7. Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів. *Право України*. 1998. № 4. С. 60.
8. Лозовая С.Н. Некоторые аспекты распознавания лжи при производстве вербальных следственных действий. *Форум права*. 2008. № 3. С. 256–260.
9. Зейкан Я.П. Методика перехресного допиту в суді. Харків : Фактор, 2016. 192 с.

Viktor Pletenets,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Criminalistics, Forensic Medicine and Psychiatry Department
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

Diana Kurganova,

*Cadet of Faculty of Preparation of Specialists is for the Organs of Criminal Police
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*